

ANIMUS EN ANIMA

Emma Jung

Animus en anima

Lemniscaat 8 Rotterdam

Vierde druk, 1999

Vertaling: Pety de Vries-Ek

Omslagontwerp: Gerolf T'Hooft/Pieter Kers

Omslagillustratie: Marion van Nieuwpoort

Nederlandse rechten Lemniscaat b.v. Rotterdam 1980

ISBN 90 5637 243 2

© 1980 Erbgemeinschaft C.G. Jung, Küsnacht/CH

Oorspronkelijke titel: *Animus und Anima*

Niets uit deze uitgave mag worden vervaelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Drukwerk: Drukkerij Haasbeek b.v., Alphen aan den Rijn

Bindwerk: Kramer Boekbinders b.v., Apeldoorn

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en vervuorderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuverontreinigend transport is vermeden.

Inhoud

Over de animus	9
Een paar aspecten van de animus	9
Manifestaties van de animus	10
De animus zoals hij verschijnt in de beelden van het onbewuste	30
De anima als natuurwezen	45
Over het onbewuste	83
Noten	87

ANIMUS

27

Over de animus

Een paar aspecten van de animus¹

De anima en animus zijn twee archetypische figuren van bijzonder grote betekenis. Enerzijds behoren ze tot het individuele bewustzijn, en anderzijds wortelen ze in het collectieve onbewuste, waardoor ze een verbinding of brug vormen tussen het persoonlijke en onpersoonlijke, het bewuste en onbewuste. Omdat de één vrouwelijk en de ander mannelijk is, heeft C.G. Jung ze respectievelijk *anima* en *animus* genoemd.² Hij ziet deze figuren als functiecomplexen, die zich ten opzichte van de uiterlijke persoonlijkheid op compensatorische wijze gedragen. Dat wil zeggen: ze gedragen zich alsof ze innerlijke persoonlijkheden zijn, en vertonen die eigenschappen, die aan de uiterlijke, bewuste en waarneembare persoonlijkheid ontbreken. Bij een man zijn dit vrouwelijke eigenschappen, bij een vrouw mannelijke. Normaal gesproken zijn deze tot op zekere hoogte altijd aanwezig, maar in het functioneren van iemand naar buiten toe krijgen ze vaak geen ruimte, omdat ze zijn of haar uiterlijke aanpassing, of het ideaalbeeld dat hij of zij van zichzelf heeft, verstoren.

Het karakter van de anima en animus wordt echter niet alleen bepaald door hun respectievelijke tegengestelde seksuele aanleg, maar ook door de ervaringen, die een ieder in de loop van de tijd met vertegenwoordigers van het andere geslacht opdoet, en door het overgeërfde collectieve beeld, dat de man van de vrouw, en de vrouw van de man met zich meedraagt. Deze drie factoren – compensatie, ervaring en erfelijkheid – verdichten zich tot een grootheid, die noch uitsluitend beeld, noch uitsluitend ervaring is, maar eerder een entiteit, een wezen, dat zijn activiteiten niet organisch in de overige psychische functies inpast. Het gedraagt zich volgens eigen wetten, en grijpt als vreemd element nu eens behulpzaam, dan weer storend, ja, soms zelfs verwoestend, in het individuele leven in. We hebben daarom alle redenen om ons met deze psychische entiteiten bezig te houden, en om te trachten te begrijpen hoe ze ons leven beïnvloeden.

Wanneer ik in het nu volgende de animus en zijn manifestaties als realiteiten weergeef, dan moet de lezer eraan denken, dat ik dan over *psychische*³ realiteiten spreek, die onverenigbaar met concrete realitei-

ten zijn, maar daarom niet minder werkzaam. Ik zal proberen bepaalde facetten van de animus te bekijken, zonder overigens aanspraak te maken op een uitputtende behandeling van dit buitengewoon complexe fenomeen. Want als we over de animus spreken, hebben we niet alleen met een eenvoudig gegeven onveranderlijke grootheid te maken, maar ook met een geestelijk proces. Ik zal me hier beperken tot de verschillende wijzen, waarop de animus in zijn verhouding tot het individu en het bewustzijn optreedt.

Manifestaties van de animus

De veronderstelling waarvan ik uitga is dus dat het bij de animus om een *mannelijk* wezen gaat. Dit moeten we onderzoeken en beschrijven.

Maar hoe moet dit mannelijk wezen gekarakteriseerd worden? Goethe laat Faust, die bezig is het evangelie van Johannes te vertalen, zich afvragen of de passage: 'In den beginne was het Woord', niet beter zou kunnen luiden: 'In den beginne was de Kracht', of 'Zin', om hem dan uiteindelijk te laten schrijven: 'In den beginne was de Daad'. Met deze vier uitdrukkingen, die het Griekse 'logos' moeten weergeven, lijkt inderdaad de kwintessens van het mannelijk wezen uitgedrukt. Hiermee wordt tegelijkertijd een reeks ontwikkelingsfasen aangegeven, en elke afzonderlijke fase kent haar vertegenwoordigers zowel in het leven zelf als in de ontwikkeling van de animus.

Kracht komt heel goed overeen met de eerste fase, daarna volgt *daad*, dan *woord*, en uiteindelijk, als laatste fase, *zin*. In plaats van kracht kunnen we trouwens beter zeggen *gerichte* kracht, dat wil zeggen *wil*, aangezien kracht op zich nog niet menselijk, en ook niet geestelijk is. Deze vierzijdigheid, waardoor het logosprincipe gekarakteriseerd wordt, veronderstelt zoals we zien een element van *bewustheid*. Zonder dat is noch wil, daad, zin of woord voorstelbaar. En zoals er nu mannen zijn die uitblinken door fysieke kracht, en mannen van de daad, van het woord, of van de zin, zo verschilt ook steeds het beeld van de animus naar gelang het niveau of de aanleg van de desbetreffende vrouw. Dit beeld kan enerzijds op een werkelijke man geprojecteerd worden, die de rol van de animus krijgt omdat hij er gelijkenis mee vertoont; anderzijds verschijnt het als droom- of fantasiefiguur, en uiteindelijk kan het ook, aangezien het een levende zielereëliteit is, van binnenuit het totale gedrag een bepaalde kleur geven. Voor primi-

tieve of jonge vrouwen, of voor het primitieve in iedere vrouw, wordt een man die zich door lichamelijke kracht en behendigheid onderscheidt een animusfiguur. Typische voorbeelden zijn de helden uit mythen en legenden, of de hedendaagse sportberoemdheden, cow-boys, stierenvechters, piloten enzovoort. Voor veeleisender vrouwen is de animusfiguur iemand die daden volbrengt, in die zin dat hij zijn krachten op iets waardevols richt. Er zijn hier gewoonlijk geen duidelijke grenzen, omdat kracht en daad elkaars voorwaarde zijn.

De mannen van het *woord* of van de *zin* vertegenwoordigen de eigenlijke geestelijke richting, want woord en zin komen bij uitstek met geestelijke gaven overeen. Dat nu is de animus in engere betekenis, als *geestelijk leider* en als geestelijke aanleg van de vrouw. Hoofdzakelijk op dit niveau wordt hij problematisch, en daarom zullen we ons hiermee ook het uitvoerigst moeten bezighouden.

De animusbeelden die fases of niveaus van kracht en daad vertegenwoordigen, worden geprojecteerd op een *heldenfiguur*. Maar er zijn ook vrouwen, bij wie dit aspect van het mannelijke al harmonisch in hun vrouwelijke wezen geïntegreerd en werkzaam is. Dat zijn de actieve, energieke, moedige, wilskrachtige vrouwen. Daarnaast zijn er ook vrouwen, bij wie de integratie mislukt is, en bij wie de mannelijke houding het vrouwelijke overwoekerd en verdrongen heeft: dat zijn de over-energieke, niets ontziende, ruwe manwijven, de Xantippes, die niet alleen actief, maar zelfs agressief zijn. Bij veel vrouwen komt deze primitieve mannelijkheid ook in het liefdesleven tot uitdrukking: hun erotiek heeft dan een mannelijk agressief karakter, en is niet, zoals gewoonlijk bij vrouwen, door het gevoel bepaald en daarmee verbonden. De erotiek functioneert hier op zichzelf, los van de verdere persoonlijkheid, zoals dat anders slechts bij mannen het geval is.

Maar over het geheel genomen kunnen we stellen dat deze primitievere vormen van de mannelijkheid al door de vrouw geassimileerd zijn. Ze hebben, algemeen gesproken, al lang geleden hun toepassing in het vrouwelijke leven gevonden, want er zijn reeds lang vrouwen, wier wilskracht, doelbewustheid, activiteit en energie in hun voor het overige vrouwelijke leven als behulpzame krachten dienst doen. Het probleem van de hedendaagse vrouw lijkt me veel meer te liggen in haar houding ten opzichte van de animus-logos, van het mannelijk-geestelijke in engere zin, aangezien de verruiming van het bewustzijn in het algemeen, een grotere bewustheid op alle gebieden, een onontkoombare eis – maar óók: een geschenk – van onze tijd lijkt te zijn. Eén

van de uitdrukkingen hiervan is het feit dat, naast de ontdekkingen en uitvindingen van de laatste vijftig jaar, ook de vrouwenbeweging is ontstaan: de strijd van de vrouw om gelijke sociale rechten met de man. De ergste uitwassen van deze strijd, in de vorm van de zogenaamde blauwkousen, hebben we vandaag de dag overwonnen. De vrouw heeft leren inzien, dat ze niet aan de man gelijk kan worden, aangezien ze nu eenmaal in eerste instantie een vrouw is, en dat ook moet zijn. Het blijft echter een feit, dat in het vrouwelijke bewustzijn een zekere hoeveelheid mannelijke geest gerijpt is, die in het totaal van haar persoonlijkheid zijn plaats en uitwerking moet vinden. Deze factoren te leren kennen, ze in te passen, zodat ze een zinvolle rol kunnen spelen, is een belangrijk onderdeel van het animusprobleem. Van tijd tot tijd krijgen we te horen dat de vrouw het volstrekt niet nodig heeft zich met intellectuele of geestelijke zaken bezig te houden – dat zou slechts dwaas naäpen van de man zijn, of een concurrentie-zucht, die grootheidswaan verraadt. Hoewel dit in vele gevallen zeker opgaat, vooral wat betreft de verschijnselen tijdens het begin van de vrouwenbeweging, wordt met deze verklaring de zaak toch geen recht gedaan. Wij worden niet gedreven door hoog- of overmoed, in een goddeloze vermetelheid te willen worden als God – dat wil zeggen: als de man. Niet als wijlen Eva worden we door de schoonheid van de vrucht van de boom der kennis verlokkt, of verleidt de slang ons ervan te genieten. Nee, wij hebben iets als een bevel ontvangen: we moeten door deze appel heenbijten, of we er trek in hebben of niet, want het paradijs van de natuurlijkheid en onbewustheid, waarin velen van ons maar al te graag zouden willen blijven, is voorgoed voorbij. Zo liggen in laatste instantie de dingen, zelfs als het er oppervlakkig beschouwd anders uitziet. En omdat het om zo'n belangrijk keerpunt gaat, moet men zich niet verwonderen over mislukte pogingen, overdrijvingen en groteske karikaturen, en evenmin mogen we ons daardoor laten afschrikken. Als het probleem niet onder ogen wordt gezien, als de vrouw niet aan de eis van het bewustworden of van de geestelijke activiteit voldoende tegemoetkomt, dan wordt de animus autonoom en negatief, en werkt verwoestend zowel op het individu zelf, als op zijn relaties met andere mensen. Dit feit kan als volgt verklaard worden: wanneer de mogelijkheid tot geestelijk functioneren niet door het bewustzijn wordt geaccepteerd, dan valt de daartoe bestemde hoeveelheid libido (= psychische energie) het onbewuste toe, en activeert daar het archetype van de animus. Dank zij deze energie die naar het onbewuste is verdwenen, wordt de figuur van

de animus autonoom, ja, zo machtig, dat hij het bewuste ik kan overweldigen, en uiteindelijk de hele persoonlijkheid gaat domineren. Ik moet hieraan toevoegen, dat ik van de opvatting uitga, dat er aan de mens een bepaald idee ten grondslag ligt, een idee dat hij verwezenlijken moet. Je zou dit bijvoorbeeld kunnen vergelijken met een ei of een zaadkorrel, waar het idee van het wezen, dat daaruit moet ontstaan, al in besloten ligt. Daarom spreek ik over een zekere hoeveelheid beschikbare libido of psychische energie, die voor de geestelijke functies bedoeld is en klaar ligt, en die hiervoor ook gebruikt zou moeten worden. Om het in een economisch beeld uit te drukken: deze situatie lijkt op die van een budget van een huishouden of van een bedrijf, waar een bepaalde hoeveelheid geld voor bepaalde doeleinden bestemd is. Daarnaast komt van tijd tot tijd ook geld dat eerst op een andere wijze benut werd vrij, omdat het daar niet meer nodig is, of omdat het niet anders besteed kan worden. In veel opzichten is dat de situatie van de vrouw in onze tijd. In de eerste plaats immers vindt ze nog maar zelden bevrediging in de gevestigde godsdienst of in de huidige kerken, vooral als ze protestant is. De kerk, die vroeger ruimschoots haar geestelijke en intellectuele behoeften bevredigde, slaagt daar veelal niet meer in. Vroeger kon de animus, samen met de problematiek die hij met zich meebracht, in zekere zin naar het hiernamaals, naar gene zijde verschoven worden – de bijbelse God-Vader betekent voor velen een metafysisch-bovenmenselijk aspect van het animusbeeld –, en zolang de spiritualiteit zich overtuigend in de algemene vormen van de godsdienst kan uitdrukken, komt het ook niet tot een conflict. Maar tegenwoordig, nu dit niet meer wil lukken, ontstaat pas echt ons probleem.

Een andere oorzaak voor de problematiek zie ik in de omstandigheid dat door de mogelijkheid van geboorteregeling een aanzienlijke hoeveelheid psychische energie vrijkomt. Ik betwijfel of zelfs de vrouw zelf juist kan schatten hoe groot deze hoeveelheid is, die tot voor kort noodzakelijk was voor het voortdurend innerlijk bereid-zijn tot de biologische taak.

De derde oorzaak ligt in de verworvenheden van de techniek, die de vrouw allerlei zaken uit handen neemt, waarvoor ze vroeger haar inventiviteit en haar creatieve geest kon gebruiken.

Terwijl ze vroeger het haardvuur ontstak, en daarmee de promethische handeling kon volbrengen, draait ze tegenwoordig de knop van het gas of van de elektriciteit om, en heeft er geen flauw idee van wat ze door deze praktische nieuwtjes opoffert, en welke gevolgen dit ver-

lies met zich meebrengt. Want alles, wat niet langer op de traditionele wijze wordt gedaan, moet op een nieuwe manier gedaan worden, en dat is lang niet eenvoudig. Er zijn heel wat vrouwen, die op het moment dat er geestelijke eisen aan haar gesteld worden, zeggen: 'Ik zou er liever nog een paar kinderen bij willen,' om op die manier deze ongemakkelijke en beangstigende eis te ontlopen, of tenminste naar een later tijdstip te verschuiven.

Maar hoe dan ook, vroeg of laat moet een vrouw er zich toch op instellen op deze eis in te gaan, want de biologische inbeslagneming neemt natuurlijkerwijs in de tweede levenshelft steeds meer af, zodat een verandering in de instelling in ieder geval onvermijdelijk is, wil men tenminste niet het slachtoffer van een neurose of een andere psychische ziekte worden. Bovendien, het is niet alleen de vrijkomende psychische energie, die ons met deze taak confronteert, maar zeer zeker ook de al eerder aangestipte wet van de *kairos*, het tijdsmoment, waaraan we onderworpen zijn en waaraan we niet kunnen ontkomen, ook wanneer de voorwaarden ervan ons niet duidelijk zijn. En juist onze tijd lijkt heel in het algemeen verbreding van het bewustzijn te eisen. In de psychologie bijvoorbeeld kennen we de ontdekking en het onderzoek van het onbewuste, en in de natuurkunde toont men verschijnselen en processen aan, zoals bijvoorbeeld stralingen of golven, die tot voor kort niet waarneembaar, dus onbewust waren. Nieuwe werelden met eigen wetten, zoals die van het atoom, komen te voorschijn, en de telegrafie, telefoon of radio en allerlei technisch geperfectioneerde instrumenten brengen ons de verste verten nabij, en breiden daarmee het waarnemingsgebied van onze zintuigen tot over de hele wereld uit, ja, zelfs nog heel ver daarbuiten. In dit alles wordt de verruiming en de verheldering van het bewustzijn uitgedrukt. Het zou te ver voeren de oorzaken en doeleinden van dit fenomeen verder uit te pluizen; ik noem het slechts als medebepalende factor van het probleem dat voor de hedendaagse vrouw zo acuut is: het probleem van de *animus*.

Het toenemen van het bewustzijn brengt dus een omlegging van de psychische energie in nieuwe banen met zich mee; op zulke omleggingen berust, zoals we weten, alle cultuur – en het is de mogelijkheid tot scheppen van cultuur die de mens van het dier onderscheidt. Dit proces is echter ook met de grootste moeilijkheden verbonden, ja, het heeft op ons bijna het effect van een schuld of een misdaad, zoals uit de mythen van de zondeval, of over de vuurroof van Prometheus blijkt, en zoals we zelf in ons eigen leven kunnen ervaren. Overigens

is dit niet verwonderlijk, want het gaat hierbij immers om een doorbreken of zelfs omkeren van een natuurlijk proces – een gevaarlijke en ingrijpende onderneming! Daarom ook is dit proces van oudsher ten nauwste verbonden geweest met religieuze voorstellingen en ritën. Ja, het religieuze mysterie met zijn symbolische beleving van dood en wedergeboorte betekent altijd het geheimzinnige en wonderbaarlijke proces van de transformatie.

Zoals uit de hierboven genoemde mythen van de zondeval in het paradijs, en van de vuurroof van Prometheus blijkt, is het de logos – dat wil zeggen, kennis, dus bewustheid – die de mensen boven de natuur verheft. Deze verworvenheid brengt hem echter ook in een tragische positie tussen dier en God. Door bewustheid is hij niet langer het kind van Moeder Natuur; hij wordt uit het paradijs verdreven, – maar hij is óók geen god, want hij is onontkoombaar aan zijn lichaam en dus aan de natuurwetten gekluisterd, zoals een Prometheus aan de rotsen geketend is. Hoewel dit hangen of heen en weer geslingerd worden tussen geest en natuur voor de man een reeds lang vertrouwd lijden is, begint de vrouw pas sinds kort dit conflict werkelijk te ervaren. En met dit conflict, dat met een toenemende bewustheid hand in hand gaat, zijn we weer bij het animusprobleem teruggekeerd, dat immers in laatste instantie tot de tegenstelling natuur en geest, en hun vereniging voert.

Hoe ervaren we nu dit probleem?

Hoe beleven we dit geestelijke principe?

Aanvankelijk treedt het ons van buitenaf tegemoet. Het kind ontmoet het gewoonlijk in de vader, of in een man die zijn plaats inneemt. Later ontmoet een vrouw dit geestelijke principe wellicht in de gedaante van een leraar, een oudere broer, de echtgenoot, een vriend, en uiteindelijk ook in de vorm van objectieve documenten van de geest, in de kerk, de staat en maatschappij en hun instellingen, of in de scheppingen van wetenschap en kunst. Meestal kan zij geen directe toegang tot deze objectieve vormen van geest krijgen, maar vindt ze deze pas via een man, die haar gids en intermediair is. Deze gids en bemiddelaar wordt dan ook drager of representant van het animusbeeld; met andere woorden, de animus wordt op hem geprojecteerd. Zolang deze projectie succes heeft, dat wil zeggen zolang het beeld enigszins met de drager ervan samenvalt, bestaat er nog geen echt conflict. Integendeel, deze stand van zaken lijkt zelfs in zekere zin volmaakt, vooral wanneer de man die het geestelijke doorgeeft, tegelijk ook als mens ervaren wordt; wanneer er dus een positieve menselijk

relatie bestaat. Als zo'n projectie permanent gehandhaafd kan worden, dan hebben we wat we een ideale relatie zouden kunnen noemen; ideaal, want zonder conflicten, waarbij de vrouw echter onbewust blijft. Dat het tegenwoordig echter niet meer aangaat zo onbewust te zijn, lijkt me bewezen door het feit, dat vele, zo niet de meeste vrouwen, die in zo'n ogenschijnlijk volmaakte animus-relatie gelukkig en tevreden menen te zijn, toch door nerveuze of lichamelijke symptomen worden geplaagd. Heel vaak treden angsttoestanden, slapeloosheid en algemene nervositeit op, of lichamelijke kwalen zoals hoofdpijn, visuele storingen en soms ook longaandoeningen. Ik ken een aantal gevallen, waarbij een longontsteking optrad op het moment, dat het animusprobleem acuut werd. Zodra dit als zodanig herkend en behandeld werd, trad de genezing in.⁴ (Wellicht bestaat er tussen de ademhalingsorganen en de geest een speciale relatie, zoals het woord animus of pneuma suggereert, dat immers adem, wind of geest betekent. Wellicht reageren juist de longen daarom extra gevoelig op geestelijke processen. Misschien kan elk ander orgaan evengoed getroffen worden, en is het gewoon een kwestie van libido, van psychische energie, die geen geschikte toepassing vindt, en die, op zichzelf teruggeworpen, een of ander zwak punt aangrijpt.)

Een dergelijke totale overdracht van het animusbeeld veroorzaakt echter naast de ogenschijnlijke bevrediging en volledigheid ook een soort dwangmatige binding aan de desbetreffende man, en een afhankelijkheid van hem, die vaak zó groot is, dat het onverdraaglijk wordt. Deze toestand van gefascineerd-zijn door een ander, en van volledige afhankelijkheid staat bekend als 'overdracht' – wat niets anders betekent dan projectie. Projectie betekent echter niet alleen de overdracht van een beeld op een ander mens, maar de ander worden ook alle bijbehorende capaciteiten toegedacht. Er wordt dan bijvoorbeeld van een man, op wie het animusbeeld wordt overgedragen, verwacht dat hij alle functies, die bij de desbetreffende vrouw zelf onontwikkeld zijn gebleven, op zich zal nemen, zoals bijvoorbeeld de denkfunctie, het vermogen om handelend op te treden, of de verantwoordelijkheid naar buiten toe. Omgekeerd moet de vrouw, op wie een man zijn anima geprojecteerd heeft, voor hem voelen of relaties tot stand brengen; en deze symbiotische relatie is mijns inziens de ware oorzaak voor de dwangmatige afhankelijkheid die in dergelijke gevallen bestaat.

Maar zo'n toestand van een volkomen geslaagde projectie is gewoonlijk niet van al te lange duur, vooral niet wanneer de vrouw met de

man in kwestie een intieme relatie heeft. Dan wordt vaak maar al te gauw de incongruentie tussen het beeld en zijn drager zichtbaar. Een archetype, wat de animus immers is, zal nooit samenvallen met een individuele mens, en dat des te minder, naarmate de mens individueler is. Eigenlijk is individualiteit het tegengestelde van het archetypische, want het individuele is juist niet het typische, maar het unieke mengsel van wellicht op zich wel weer typische karaktereigenschappen.

Wanneer we dit onderscheid tussen beeld en de drager ervan gaan beseffen, zien we tot onze grote verwarring en teleurstelling dat de man, die het animusbeeld scheen te belichamen, hieraan volstrekt niet beantwoordt. Hij gedraagt zich immers voortdurend anders dan hij naar onze mening zou moeten doen! Onze eerste reactie is wellicht proberen dit te verdoezelen, en vaak lukt dat ook nog vrij aardig, dank zij een niet zo scherp onderscheidingsvermogen, waardoor we verschillen makkelijk over het hoofd kunnen zien. Vaak wordt ook op listige wijze geprobeerd van een man datgene te maken wat hij volgens ons zou moeten zijn. Dat gebeurt dan meestal niet door bewuste druk, maar heel wat vaker dwingen we onze partner volkomen onbewust tot een archetypisch, dat wil zeggen animusgedrag. Hetzelfde geldt natuurlijk omgekeerd ook voor de man. Ook hij wil in de vrouw het beeld zien dat hem voor ogen zweeft, en ook hij kan haar, door dit te wensen – wat suggestief werkt – ertoe brengen niet haar ware zelf te leven, maar een animafiguur te worden. Dit, en de omstandigheid dat anima en animus elkaar wederzijds constelleren (dat wil zeggen: dat een anima-uiting aan de ene kant bij de ander de animus oproept en vice versa, wat een moeilijk te doorbreken vicieuze cirkel wordt) vormt één van de ernstigste complicaties in de relaties tussen mannen en vrouwen.

Maar tegen de tijd dat zij de incongruentie tussen man en animusbeeld heeft ontdekt, zit een vrouw ook middenin een conflictsituatie, en het enige wat ze dan kan doen is een volledig onderscheid maken tussen het *innerlijke* beeld enerzijds en de man *buiten* anderzijds. Hiermee komen we tot het meest essentiële van het animusprobleem, namelijk de *mannelijk-geestelijke componenten* binnen de vrouw zelf. Het lijkt me dat de relatie hiermee, de kennis hiervan, de confrontatie hiermee en de inpassing van deze mannelijk-geestelijke componenten in het totaal van de persoonlijkheid van de vrouw, de kern van het probleem vormen – een probleem, dat wellicht het belangrijkste is voor vele vrouwen uit onze tijd. Het feit dat het om een natuurlijke

aanleg gaat, om een (psychisch) orgaan, dat tot de individualiteit behoort, en dat bedoeld is om te functioneren, verklaart dat de animus psychische energie tot zich kan trekken, zelfs zó, dat hij een overweldigende en autonome figuur kan worden.

Het is waarschijnlijk, dat voor alle (biologische) organen of organische tendensen een doelmatige hoeveelheid energie aanwezig is – een mogelijkheid en een bereidheid tot functioneren, en dat, wanneer een bepaald orgaan een onvoldoende hoeveelheid energie ontvangt, dit feit kenbaar wordt gemaakt door storingen, dat wil zeggen: er ontstaan symptomen. Als we dit idee op de psyche toepassen, dan zou ik uit de aanwezigheid van een sterke animusfiguur – een zogenaamde 'animusbezetenheid' – concluderen, dat de vrouw in kwestie te weinig aandacht schenkt aan haar eigen mannelijk-geestelijke, haar logosaanleg, en dat ze deze óf niet voldoende ontwikkeld heeft, óf dat ze dat niet op de juiste wijze heeft gedaan. Misschien klinkt dit paradoxaal, aangezien het er van buitenaf gezien eerder op lijkt alsof er te weinig rekening wordt gehouden met het vrouwelijke. Het gedrag van dit soort vrouwen lijkt immers juist te mannelijk, en suggereert het ontbreken van het vrouwelijke. Ik zie echter in dit mannelijkheidsvertoon eerder een teken dat iets mannelijks in de vrouw de aandacht wil trekken. Weliswaar wordt het primaire vrouwelijke door het eigenmachtig optreden van dit mannelijke element overwoekerd en verdrongen, maar het kan slechts via de omweg van de confrontatie met het mannelijke, de animus, weer haar juiste plaats krijgen.

Dat we simpelweg intellectueel, zakelijk-mannelijk bezig zijn, lijkt onvoldoende, zoals we bij veel vrouwen kunnen zien die bijvoorbeeld een studie hebben voltooid, en een mannelijk-geestelijk beroep uitoefenen, maar die desondanks nooit met het animusprobleem in het reine zijn gekomen. Een dergelijke mannelijke opleiding en levenswijze heeft namelijk op basis van een identificatie met de animus grote kans van slagen, waarbij dan echter de vrouwelijke kant buitenspel wordt gezet. Wat in feite noodzakelijk is, is dat de *vrouwelijke spiritualiteit*, de *logos in de vrouw*, zó wordt ingepast in het wezen en leven van een vrouw, dat een harmonische samenwerking tussen de mannelijke en de vrouwelijke componenten ontstaat, waarbij geen enkel gedeelte van de persoonlijkheid tot een schaduwbestaan gedoemd is.

Een eerste stap op de weg hiertoe is, zoals gezegd, het terugnemen van de projectie, door deze als zodanig te herkennen, en op die manier van haar object los te maken. Hoe eenvoudig dat er ook uitziet, deze eerste daad van onderscheiding betekent niettemin een moeizame

prestatie, en een vaak pijnlijk verzaken. Door dit terugnemen van de projectie zien we dat we niet met iets dat buiten ons bestaat, maar met een factor in onszelf te maken hebben. We zien ons dan vaak voor de taak gesteld de aard en de werkzaamheid van deze factor, van deze 'man in ons', te leren kennen, zodat we hem van onszelf kunnen onderscheiden. Doen we dit niet, dan zijn we identiek met de animus, of erdoor bezeten; een toestand, die uiterst onheilzame gevolgen kan hebben. Want wanneer het vrouwelijke zozeer door de animus overweldigd wordt, naar de achtergrond wordt verdrongen, zijn maar al te vaak depressies, algemene ontevredenheid en verlies aan levenslust het gevolg – begrijpelijke symptomen voor het feit, dat de ene helft van de persoonlijkheid door de machtsgreep van de animus als het ware van het leven wordt beroofd.

Bovendien kan de animus storend tussen ons en de anderen, en het leven in het algemeen gaan staan. Het is heel moeilijk zo'n bezetenheid bij zichzelf te constateren, en dat is des te moeilijker, naarmate deze vollediger is. Daarom is het heel nuttig erop te letten welk effect we op andere mensen hebben, en te bekijken of hun reacties wellicht door een onbewuste animusidentificatie worden opgeroepen. Deze oriëntatie door middel van anderen betekent een onschatbare hulp in het moeizame proces van onderscheiding en integratie van de animus, een proces dat onze individuele krachten vaak te boven gaat. Ja, ik geloof zelfs dat zonder relatie tot een mens, aan wie men zich steeds weer opnieuw kan oriënteren, het vrijwel onmogelijk is zich ooit van de demonische greep van de animus te bevrijden. In een toestand van identiteit met de animus denken, zeggen of doen we dingen in de overtuiging dat *wij* het zijn, terwijl in werkelijkheid de animus via ons spreekt, zonder dat we ons dat bewust zijn. Het is vaak zelfs moeilijk in te zien dat een gedachte of een mening door de animus gedicteerd is, en dat het niet onze eigen diepste overtuiging is. De animus immers beschikt over een soort directe, geweldige autoriteit en suggestieve kracht. Hij ontleent deze autoriteit aan zijn verbinding met de universele geest; de suggestieve kracht echter aan de passiviteit van het denken, de vrouw eigen, en de bijbehorende kritiekloosheid. Niet persoonlijk doordachte meningen en opvattingen, vaak met groot aplomb naar voren gebracht, zijn bijzonder karakteristieke manifestaties van de animus. Karakteristiek omdat het, overeenkomstig het logosprincipe, om algemeen geldige opvattingen of waarheden gaat, die wellicht op zich juist zijn, maar die in het gegeven geval niet passen, aangezien er geen rekening wordt gehouden met het indi-

viduele en speciale van een situatie. Dit soort kant-en-klare, overal en altijd geldige oordelen zijn in feite slechts in de wetenschap van toepassing – vooral in de wiskunde, waar twee maal twee altijd vier is. Maar in het dagelijks leven zijn ze beslist onbruikbaar, want daar doen ze óf het onderwerp in kwestie geweld aan, óf degene tot wie het woord gericht is, óf de vrouw die een kant-en-klaar oordeel uitspreekt, zonder daarbij met al haar eigen reacties rekening te houden, zelf.

Een dergelijk ongerelateerd denken komt overigens ook bij mannen voor, bijvoorbeeld wanneer iemand zich met de ratio of het logosprincipe heeft geïdentificeerd, en niet zelf denkt, maar 'het' laat denken. Dergelijke mannen zijn natuurlijk bij uitstek geschikt om de animus van een vrouw te belichamen. Ik kan daar echter niet verder op ingaan, omdat ik me hier uitsluitend met de vrouwelijke psychologie bezighoud.

Eén van de belangrijkste manieren waarop de animus zich uit, is dus *het oordelen*, en zoals het met oordelen gaat, zo gaat het ook met gedachten in het algemeen. Van binnenuit dringen ze zich aan de vrouw op, in een kant-en-klare en onweerlegbare vorm. Of, als ze van buitenaf komen, worden ze geaccepteerd omdat ze op de een of andere manier overtuigend lijken of aantrekkelijk zijn. Maar meestal voelt een vrouw zich niet geneigd om de geaccepteerde en wellicht weer door haarzelf gepropageerde gedachten zelf te doordenken, en ze zo werkelijk te doorgronden. Een onontwikkeld onderscheidingsvermogen brengt dan met zich mee, dat waardevolle en waardeloze gedachten met hetzelfde enthousiasme of hetzelfde respect worden aanvaard, omdat immers alles wat op geest lijkt haar enorm imponeert, en een griezelige fascinatie uitoeft. Vandaar het succes van zoveel zwendelaars, die dank zij een soort pseudogeest vaak een onbegrijpelijke uitwerking hebben! Anderzijds echter heeft een gebrekig onderscheidingsvermogen ook een goede kant: het maakt de vrouw onvooringenomen, en daarom ontdekt ze geestelijke waarden vaak sneller en weet deze eerder te schatten dan een man. Die immers is door zijn ontwikkelde kritische vermogens vaak wantrouwend en vooringenomen, zodat het vaak veel tijd kost voordat hij een waarde kan zien, die minder bevooroordeelde mensen allang als zodanig erkend hebben.

Het *eigen* denken van de vrouw (ik bedoel hier de vrouw in het algemeen; ik weet dat er heel wat vrouwen zijn die ver boven dit niveau staan, en die zowel hun denken als hun geestelijke kant al in hoge

mate ontwikkeld hebben) is overwegend praktisch en toegepast. Het is iets dat we gewoon gezond verstand noemen, meestal gericht op het nabije en persoonlijke. Wat dat betreft functioneert het ook adequaat op de juiste plaats, en behoort eigenlijk niet tot datgene wat wij met animus in striktere zin bedoelen. Alleen wanneer de geestkracht van een vrouw niet meer gebruikt wordt voor het beheersen en uitvoeren van de dagelijkse taken, maar daarbovenuit gaat en een nieuw werkterrein zoekt, komt de animus in het spel.

In het algemeen kunnen we zeggen dat het geestelijke aspect van de vrouw, zoals dat naar buiten treedt, een onontwikkeld, kinderlijk of primitief karakter heeft: in plaats van dorst naar kennis, nieuwsgierigheid; in plaats van oordeel, vooroordeel; in plaats van denken, voorstellen of dromen; in plaats van willen, wensen.

Terwijl een man problemen aanpakt, stelt een vrouw zich tevreden met raadseltjes oplossen; terwijl hij om kennis en inzicht worstelt, heeft de vrouw genoeg aan geloof of bijgeloof, of anders maakt ze veronderstellingen. Het zijn duidelijk voorstadia, die zowel in de primitieve als in de kinderlijke geest aangetoond kunnen worden. Zo is de nieuwsgierigheid van kinderen en primitieven bekend, en dat is ook het geval met de rol die geloof en bijgeloof spelen. De *Edda* bevat bijvoorbeeld een raadselwedstrijd tussen de zwervende Odin en zijn gastheer, als herinnering aan een tijd, toen de mannelijke geest zich oefende in het oplossen van raadsels, zoals dat nu nog overwegend met de vrouwelijke geest het geval is. Soortgelijke verhalen kennen we ook uit de klassieke en de middeleeuwse wereld. Ik denk bijvoorbeeld aan de raadsels van de sfinx of van Oedipus, of aan de haarklovenrijen van de sofist en de scholastici.

Het zogenaamde 'wensdenken' komt eveneens met een bepaalde fase van de geestelijke ontwikkeling overeen. Het verschijnt als motief in sprookjes, waar het overigens al vaak iets uit het verleden betekent: ze spelen zich dan af 'in een tijd, toen wensen nog hielp'. Het magisch gebruik te wensen dat er iets met iemand zal gebeuren, is op hetzelfde idee gebaseerd. Grimm wijst in zijn *Deutsche Mythologie* op de samenhang tussen wensen, voorstellen en denken: 'Een oudnoorse naam voor Wodan schijnt Oski of Wens te zijn, en ook de Walkuren werden wel 'wensmeisjes' genoemd. Odin, de windgod en zwerver, de heer van het leger der geesten, de uitvinder van de runen, is een typische geestgod, maar in een primitieve, nog natuurlijke gedaante.'⁵ Als zodanig is hij heer van het wensen. Hij is niet alleen de schenker van al het goede en volmaakte, dat onder 'wens' kan worden verstaan,

maar hij is ook degene die door wensen iets te voorschijn kan roepen, iets kan scheppen. Grimm zegt: 'Wensen is de metende, schenkende, gevende, scheppende kracht. Het is de kracht die vormt, verbeeldt, denkt, dus ook verbeelding, idee, beeld, vorm.'⁶ Elders zegt hij: 'Betekenisvol genoeg betekent in het Sanskriet 'wens' *manoratha*, het rad van betekenis... het is de *wens*, die het rad van gedachten draait.'⁷ Een dergelijke geest- en windgod nu is te vergelijken met de vrouwelijke animus in zijn bovenmenselijk, goddelijk aspect. We vinden hem ook in deze gedaante in dromen en fantasieën, en dit wens karakter is kenmerkend voor het vrouwelijk denken. Wanneer we ons realiseren dat het voorstellingsvermogen voor een mens niets minder betekent dan dat hij zich naar willekeur van wat dan ook een geestelijk beeld kan vormen, en dat aan dit beeld, hoewel immaterieel, geen realiteit ontzegd kan worden, dan begrijpen we waarom voorstellen, denken, wensen en scheppen gelijkgesteld werden. Vooral bij een relatief onbewuste toestand, wanneer de uiterlijke en innerlijke werkelijkheid niet scherp gescheiden zijn, maar in elkaar overvloeien, kan een geestelijke werkelijkheid, dat wil zeggen een voorstelling of een gedachte, heel makkelijk als concreet-werkelijk worden aangezien. Ook bij primitieve volkeren vinden we deze gelijkstelling van uiterlijk-concrete en innerlijk-geestelijke realiteit. (Lévy-Bruhl⁸ geeft veel voorbeelden hiervan, maar het zou ons te ver voeren er hier meer over te zeggen.) Ditzelfde verschijnsel valt ook zeer duidelijk in de vrouwelijke geestshouding waar te nemen:

We zijn verbaasd om, bij nader inzien, te ontdekken hoe vaak ons bijvoorbeeld de gedachte invalt dat het met een bepaalde zaak zus of zo gesteld moet zijn, of dat iemand die ons interesseert iets doet, iets gedaan heeft of zal doen. Zonder onze inval ook maar met de werkelijkheid te vergelijken, zijn we er al van overtuigd dat het zo is, of op zijn minst zijn we geneigd datgene wat we ons alleen maar voorstellen voor waar, voor werkelijk te houden. Ook andere fantasievoorstellingen worden al gauw voor werkelijk aangezien, en kunnen zelfs af en toe in concrete vorm verschijnen.

Een van de animusactiviteiten, die het moeilijkst te doorzien is, ligt op hetzelfde vlak, namelijk het opbouwen van een wensbeeld van onszelf. De animus verstaat voortreffelijk de kunst een beeld te ontwerpen en geloofwaardig te maken, dat ons zó toont, zoals we onszelf graag zouden willen zien, dus bijvoorbeeld als de 'ideale minnares', 'het roerend hulpeloze kind', 'de onzelfzuchtig dienende', 'de buitengewoon originele vrouw', 'degene, die eigenlijk voor iets beters in

de wieg is gelegd', enzovoort. Deze activiteit geeft de animus natuurlijk macht over ons, tot op het moment dat we vrijwillig of noodgedwongen besluiten het gekleurde beeld dat ons wordt voorgehouden terzijde te schuiven, en onszelf te zien zoals we in werkelijkheid zijn. Heel vaak uit de vrouwelijke geestelijke activiteit zich ook in een meestal retrospectief piekeren over wat wijzelf, of anderen, allemaal anders hadden moeten doen, en hoe; of er worden als het ware dwangmatig oorzakelijke verbanden geconstrueerd. Dat noemen we dan graag 'denken', maar het is in feite een merkwaardig doellose en onproductieve vorm van geestelijke activiteit, die eigenlijk slechts op een soort zelfkwellung uitloopt. Ook hierbij is er weer een karakteristiek gebrek aan onderscheid tussen wat werkelijk is, en wat slechts gedacht en voorgesteld is.

We zouden dus kunnen zeggen, dat het vrouwelijk denken, voorzover het niet praktisch bezig is als gezond verstand, in feite geen echt denken is, maar eerder dromen, voorstellen, wensen en vrezes. De macht en autoriteit van het animusfenomeen kan ten dele ook door het primitieve tekort aan onderscheid tussen voorstelling en werkelijkheid worden verklaard. Immers, omdat het geestelijke, dat wil zeggen het voorgestelde, tegelijkertijd een onweerlegbaar werkelijkheidskarakter bezit, lijkt ook wat de animus zegt onweerlegbaar.

Dat brengt ons op de *magie van het woord*. Evenals een voorstelling, een gedachte, heeft ook het woord het effect van werkelijkheid op de ongedifferentieerde geest. Een bewijs hiervan vormt bijvoorbeeld onze bijbelse scheppingsmythe, waar de wereld ontstaat uit het gesproken woord van de Schepper. Zo heeft ook de animus de magische macht van het woord, en daarom ook kunnen mannen met de gave van het woord zowel in goede als slechte zin een dwingende macht over vrouwen uitoefenen. Ga ik te ver, als ik zeg dat de magie van het woord, de kunst van het spreken, datgene in de man is waardoor de vrouw het meest onfeilbaar wordt gevangen, en het meest veelvuldig wordt misleid?

Maar niet alleen de vrouw wordt betoverd door het woord; het is inderdaad een algemeen verbreid fenomeen. De heilige runen uit de oertijd, Indische mantra's, allerlei soorten gebeds- en toverformules tot en met het vakjargon en de slagzinnen uit onze tijd – het zijn allemaal getuigen van de toverkracht van de geest die woord is geworden.

In het algemeen echter kunnen we zeggen dat een vrouw eerder onder de invloed van deze magie komt dan een man van hetzelfde niveau.

Deze heeft van nature een drang om dingen waarmee hij te maken heeft te begrijpen. Kleine jongens bijvoorbeeld halen graag hun speelgoed uit elkaar om te kijken hoe het er van binnen uitziet, of hoe het werkt. Bij vrouwen is deze drang veel minder uitgesproken. Een vrouw kan vaak heel goed met machines of instrumenten werken, zonder op het idee te komen eens te bestuderen of te willen begrijpen hoe ze in elkaar zitten. Op dezelfde manier kan ze ook onder de indruk komen van een woord, dat veelbetekenend klinkt, zonder dat ze eigenlijk de betekenis ervan precies vat, terwijl een man toch wel eerder de betekenis zal willen nagaan.

Een bijzonder karakteristieke manifestatie van de animus is zijn optreden, niet als gedaante (*Gestalt*), maar als *woord* (logos betekent immers ook woord), dat wil zeggen als een *stem*, die elke situatie waarin we ons bevinden van commentaar voorziet, of die ons voorschrijft hoe we ons in zo'n situatie moeten gedragen. Vaak ontdekken we trouwens op deze manier voor het eerst dat de animus, lang voordat hij zich in een persoonlijke vorm heeft uigekristalliseerd, iets is, dat anders is dan het ik. Voorzover ik kan zien, uit deze stem zich hoofdzakelijk op twee manieren. Ten eerste: we krijgen een *kritisch, meest negatief* oordeel over alles wat we doen te horen – nauwkeurig worden al onze motieven en plannen beoordeeld, wat natuurlijk altijd minderwaardigheidsgevoelens veroorzaakt, en elk initiatief, elke wens om jezelf te uiten, in de kiem kan smoren. Ter afwisseling wordt soms ook overdreven lof toegezwaaid, en het resultaat van deze extreme beoordelingen is, dat we tussen het besef van volledige nietigheid en een opgeblazen gevoel van eigenwaarde en eigen belangrijkheid heen en weer geslingerd worden.

De tweede manier waarop de animus spreekt, beperkt zich hoofdzakelijk tot het *opstellen van ge- en verboden*, of tot het uitspreken van algemeen geldige opvattingen. Het lijkt me dat hierin twee belangrijke facetten van de logosfunctie tot uitdrukking komen: enerzijds het onderscheiden, oordelen en kennen, anderzijds het abstraheren en opstellen van algemene wetten. We zouden misschien kunnen zeggen dat wanneer de eerste wijze van functioneren op de voorgrond staat, de animus als *één* persoon verschijnt, terwijl hij in het tweede geval als een *veelvoud*, een soort 'raad' optreedt. Onderscheiden en oordelen hoort eerder bij het individu, terwijl het opstellen en abstraheren van wetten vergelijking en overeenstemming van velen veronderstelt, en daarom op passende wijze door een groep wordt uitgebeeld.

Wat nu het eigenlijk scheppende van de geest betreft – zoals bekend

is dit bij vrouwen iets zeer zeldzaams. Er zijn heel wat vrouwen die hun denk- en onderscheidingsvermogen, hun kritiek, al in hoge mate ontwikkeld hebben, maar slechts zeer weinigen, die geestelijk schepend zijn zoals de man dat is.

De creativiteit van de vrouw komt eerder op het terrein van leven dan van werken tot uitdrukking; niet alleen in haar biologische functie van moeder, maar in het vormgeven van het leven in het algemeen, in haar rol van metgezellin van de man, of in haar werkzaamheid als opvoedster, als huisvrouw, of in welke andere vorm dan ook. Het ontwikkelen van relaties is van primair belang bij dit vormgeven van het leven; en hier ligt het eigenlijke terrein van de vrouwelijke schepingskracht. Op het gebied van de kunst bijvoorbeeld is het veelbetekenend genoeg vooral het acteren, waar de vrouw prestaties levert, gelijk aan die van de man. Op het toneel, of in een film, krijgt het leven vorm, en daarom is de vrouw in deze kunst even scheppend als de man.

We komen echter ook geestelijk-scheppende elementen in de produkten van het onbewuste tegen, in dromen, in fantasieën, of gewoon in gedachten die ons spontaan invallen. Deze produkten bevatten vaak inzichten, waarheden van een zuiver objectieve, absoluut onpersoonlijke aard. Het overdragen van dit soort kennis en dit soort inhouden is de wezenlijke functie van de *hogere* animus.

In dromen, vooral van vrouwen die een slecht ontwikkelde denkfunctie, of weinig opleiding hebben, vinden we vaak abstracte wetenschappelijke symbolen, die nauwelijks nog persoonlijk geïnterpreteerd kunnen worden, maar die objectieve bevindingen of ideeën weergeven, waarover de droomster zelf wellicht nog het meest verbaasd is. Ik ken bijvoorbeeld een vrouw, bij wie denken de 'inferieure functie'⁹ is, terwijl in haar dromen juist vaak sprake is van astronomische en fysische vraagstukken, en van allerlei soorten technische instrumenten. Een andere vrouw, qua type volledig irrationeel, tekende om bewuste inhouden uit te beelden, uitsluitend streng geometrische figuren, louter kristalachtige structuren, zoals je ze in leerboeken over geometrie of mineralogie vindt. Weer anderen geeft de animus wereld- en levensbeschouwingen in, die ver boven haar bewuste denken uitgaan, en die een onloochenbaar creatieve kwaliteit bezitten.

Op het gebied echter, waar de scheppende activiteit van de vrouw zich het meest karakteristiek ontplooit, dus in de menselijke relaties, is het scheppende minder een prestatie van de geest, in de zin van de logos, dan wel van het gevoel, gepaard met intuïtie of gewaarwor-